

HAKEMLİ
MAKALE

YASAMA DOKUNULMAZLIĞI TARTIŞMALARI
(Amaca Uygun Çözüm Yolu)
DISCUSSION ON PARLIAMENTARY IMMUNITY
(Purpose Based Resolution)

Cengiz ARIKAN**

Doi number: <http://dx.doi.org/10.20978/ijlp.65893>

Gönderim Tarihi: 26/05/2016

Kabul Tarihi: 15/07/2016

* Yrd. Doç. Dr., Kırıkkale Üniversitesi Hukuk Fakültesi
* carikan_58@hotmail.com

ÖZ

Yasama dokunulmazlığı kurumunun 1982 Anayasasında düzenleniş biçimi ile amacı aşan bir koruma kapsamı arz ettiği genel olarak kabul edilmektedir. Yasama dokunulmazlığı 1982 Anayasası uygulamasında üzerinde en çok tartışılan konuların başında gelmesine rağmen bu güne kadar kapsamının daraltılmasına yönelik somut bir Anayasa değişikliği hayata geçirilmiş değildir. Son dönemde dokunulmazlık tartışmalarının yeniden alevlenmesi ve bu tartışmaların siyasal restleşmeye dönüşmesi sonucu, TBMM’de bekleyen dokunulmazlığın kaldırılması dosyalarının tamamının tek seferde, Anayasaya eklenecek geçici bir maddeyle, kaldırılması yönünde teklif hayata geçirilmiştir. Oysa dokunulmazlık kurumu üzerindeki tartışmaların amaca uygun kalıcı bir çözüme kavuşturulması yerinde olurdu.

Anahtar kelimeler: Türkiye Cumhuriyeti Anayasası, Yasama Dokunulmazlığı, Siyasi Parti, Türkiye Büyük Millet Meclisi, Millet Vekili.

ABSTRACT

It’s generally adopted opinion that Turkish Constitution of 1982 has gone beyond the purpose when protecting the parliamentary immunity. Despite the parliamentary immunity has been one of the most controversial issues within the 1982 Constitution, no constitutional amendment regarding the narrowing of its scope has been made so far. Recently discussions on immunity have been flared up again and turned into political struggle, consequently provisional article has been added to Constitution which removed immunity for pending cases as a whole. However, it could have been more appropriate to resolve the immunity problem by means of purpose oriented solution.

Key words: Constitution of the Republic of Turkey, Parliamentary Immunity, Political Party, Grand National Assembly of Turkey, Members of the Grand National Assembly of Turkey.

GİRİŞ

Yasama meclisi üyelerinin görevleri gereği olarak sahip oldukları parlamenter muafiyetlerden biri olan yasama dokunulmazlığı, gerek kapsamı gerekse uygulaması bakımından Türkiye gündemini meşgul eden konuların başında yer almıştır. Genel olarak yolsuzluk olayları ve bu tür olaylara karıştıkları ileri sürülen milletvekilleri ekseninde ele alınan dokunulmazlık tartışmaları, son dönemde terör olayları dolayısıyla bazı milletvekillerinin eylem ve söylemleri ile yeniden alevlenmiştir.

Süre gelen dokunulmazlık tartışmaları siyasi bir restleşmeyi de beraberinde getirmiştir. Biraz da bu restleşmenin etkisiyle olacak ki, 1982 Anayasanın milletvekili dokunulmazlığını düzenleyen 83. maddesi üzerinde köklü ve dokunulmazlığın amacına uygun bir değişiklik yapmak yerine TBMM önünde bekleyen dokunulmazlık dosyalarının tamamının Anayasaya konulacak geçici madde ile ele alınması ve kaldırılmasına yönelik bir Anayasa değişikliği teklifi hayata geçirilmiştir.

TBMM Anayasa Komisyonunda ciddi tartışma ve kavgalara neden olan Anayasa değişikliğine ilişkin ve bu güne kadar dokunulmazlıklar üzerine ileri sürülen değişiklik tekliflerini ana hatları ile inceleyeceğimiz bölümde dile getireceğiz. Bu bakımdan çalışmamızın ana eksenini milletvekili dokunulmazlığı kurumunun amacı ve bu amaca yönelik olarak yapılabilecek Anayasal düzenlemenin içeriği oluşturacaktır.

I- YASAMA DOKUNULMAZLIĞININ AMACI

Yasama dokunulmazlığının amacı, kamuoyunda anlaşıldığı gibi, milletvekillerine cezai sorumsuzluk sağlamak değildir¹. Bu yanlış kanının aksine yasama dokunulmazlığı, yasama meclisinin yasama çalışmalarını gereği gibi yerine getirmesini sağlamaya yönelik bir bağımsızlıktır. Nitekim mecliste çoğunluğu ellerinde bulunduran iktidar sahipleri tarafından tahrik edilebilecek keyfi, asılsız ve zamansız ceza kovuşturmalarıyla, milletvekilleri geçici bir süre için de olsa, yasama çalışmalarından fiilen alıkonulabilecekleri² gibi, tutuklama ve

¹ TEZİÇ, Erdoğan, **Anayasa Hukuku**, Gözden Geçirilmiş 13. Bası, Beta Yayınları, İstanbul- 2009, s. 397.

² ÖZBUDUN, Ergun, “*Yasama Sorumsuzluğu ve Yasama Dokunulmazlığı: Hukuki Mahiyetleri ve Farkları*”, **TBB Dergisi** Sayı 59, 2005, s. 1; DÖNMEZER, Sulhi / ERMAN, Sahir, **Nazarî ve Tatbikî Ceza Hukuku, Genel Kısım**, Cilt I, 13. Tıpkı Bası, Beta Yayınları, İstanbul-1999, s. 272; GÖZLER, Kemal, **Türk Anayasa**

cezalandırma tehdidi gibi manevi baskı ile milletvekillerinin meclis çalışmalarındaki hal, tavır ve oylarının yönüne de etki edebilirler³.

Anayasa Mahkemesine göre de yasama dokunulmazlığının amacı: “...milletvekillerinin halkın iradesini meclise tam olarak yansıtarak milli iradenin eksiksiz gerçekleşmesini” ve “... milletvekillerinin, keyfi bir ceza kovuşturmasıyla, geçici bir süre için de olsa, görevlerini yapmaktan alıkonulmalarını önlemektir”⁴.

Bu anlamda yasama dokunulmazlığı gerek meclisin fiziki bütünlüğünü gerekse meclis çalışmalarının baskıdan uzak gereği gibi yerine getirilmesi noktasında, daha ziyade muhalefete mensup milletvekillerine koruma sağlayan⁵, özünde kamu yararı anlayışı bulunan⁶ bir araçtır.

Yasama dokunulmazlığı kurumu bir bakıma, bireysel olarak milletvekilleri için değil, bir bütün olarak Meclis için getirilmiş bir korumadır⁷. Çünkü yasama faaliyetlerinin düzenli bir şekilde gerçekleştirilebilmesi, milletvekillerinin eksiksiz olarak Meclis çalışmalarına katılımları ile mümkündür. Asılsız ve zamansız ceza kovuşturmaları nedeniyle bir kısım milletvekilinin Meclis çalışmalarına katılamamaları, Milli iradenin de gereği gibi temsil edilememesine yol açar.

Yasama dokunulmazlığı milletvekillerinin bireysel çıkarına değil Meclis çalışmalarının düzenli bir şekilde gerçekleşmesi için tanındığından, özünde kamu yararı olan bir kurumdur. Milletvekillerine tanınan yasama dokunulmazlığı her ne kadar eşitlik ilkesine aykırı bir görünüm arz etse de “milletvekillerinin yasama dokunulmazlığı ile kendilerine sağlanan kamusal yarar, onlara tanınan bu ayrıcalıkların kanun önünde eşitlik ilkesini ihlal etmesindeki kamu zararından daha büyüktür”⁸. Yasama dokunulmazlığı kurumu kamu

Hukuku Dersleri, Ekin yayınevi, 11. baskı, Bursa-2011, s. 204; V, Hüseyin, **Yasama Bağımsızlıkları**, Seçkin Yayınevi, Ankara-2006, s. 25.

³ KUNTER, Nurullah/YENİSEY, Feridun/NUHOĞLU, Ayşe, **Muhakeme Hukuku Dalı Olarak Ceza Muhakemesi Hukuku**, Beta Basım Yayım Dağıtım, İstanbul- 2009, s. 102.

⁴ Anayasa Mahkemesinin, 21.03.1994 tarih ve E. 1994/21 K. 1994/40 sayılı kararı.

⁵ TEZİÇ, s. 397; TANÖR, Bülent / YÜZBAŞIOĞLU, Necmi, **1982 Anayasasına Göre Türk Anayasa Hukuku**, YKY Yayınları, İstanbul- 2002, s. 230.

⁶ ÖZBUDUN, **Türk Anayasa Hukuku**, 7. Baskı, Yetkin Yayınları, Ankara-2002, s. 277.

⁷ KUNTER/YENİSEY/NUHOĞLU, s. 103.

⁸ ÖZBUDUN, 2002, s. 277.

yararına yönelik olduğu için milletvekillerinin kendi dokunulmazlıklarının kaldırılması yönündeki talepleri tek başına bir sonuç doğurmaz⁹.

Yasama dokunulmazlığı Meclisin bütünlüğünün korunması ve dolayısıyla kamu yararının gerçekleştirilmesine yönelik bir kurum olduğuna göre, bu konudaki tartışmaların ve değişiklik önerilerinin bu ekseninde ele alınması gerekir. Bu nedenle biz öncelikle 1982 Anayasasının yasama dokunulmazlığını düzenleyen 83. maddesini daha sonra ise bu maddeye ilişkin değişiklik önerilerini ele alacağız.

II- MEVCUT ANAYASAL DÜZENLEME

Kamuoyunda milletvekili dokunulmazlığı üzerine yürütülen tartışmalar, bazı yanlış ve eksik bilgiler üzerinden yapıldığı için öncelikle 1982 Anayasasının Milletvekili dokunulmazlığını düzenleyen 83. maddesini kısaca belirtmek faydalı olacaktır. Anayasa'nın 83. maddesi "Yasama dokunulmazlığı" başlığını taşımakla beraber, bu maddede anayasa hukukunda "yasama sorumsuzluğu" ve "yasama dokunulmazlığı" olarak ifade edilen iki farklı müessese düzenlenmektedir. Bu müesseseler anayasa hukuku literatüründe, "yasama bağımsızlıkları" ya da "parlamentar muafiyetler" olarak her iki müesseseyi de içerecek şekilde kullanılmaktadır. Bu nedenle 1982 anayasası hazırlanırken madde başlığı olarak bu iki kavramdan birinin kullanılması daha uygun olurdu¹⁰.

Yasama bağımsızlıklarından biri olan yasama sorumsuzluğunu düzenleyen Anayasanın 83' üncü maddesinin birinci fıkrasına göre, "*Türkiye Büyük Millet Meclisi üyeleri, Meclis çalışmalarındaki oy ve sözlerinden, Mecliste ileri sürdükleri düşüncelerden, o oturumdaki Başkanlık Divanının teklifi üzerine Meclisçe başka bir karar alınmadıkça bunları Meclis dışında tekrarlamak ve açığa vurmaktan sorumlu tutulamazlar*".

⁹ Nitekim 22. dönem CHP milletvekili Atilla Kart kendisi hakkında yasama dokunulmazlığının kaldırılmasını istemiş ancak TBMM Karma Komisyonu, Kart hakkındaki kovuşturmanın dönem sonuna kadar ertelenmesine karar vermiştir. Bunun üzerine Kart, Komisyon raporuna itiraz etmiş, ancak TBMM Genel Kurulu Kart'ın bu itirazını reddetmiştir. Bunun üzerine Kart, adil yargılanma hakkının ihlal edildiği gerekçesi ile Avrupa İnsan Hakları Mahkemesine başvurmuştur. AİHM İkinci Dairesi, 08.07. 2008 tarihli kararında Kart'ın adil yargılanma hakkının ihlal edildiği sonucuna vararak Türkiye hakkında ihlal kararı vermiştir. Türkiye tarafından bu karara yapılan itiraz üzerine AİHM Büyük Dairesi ise yasama dokunulmazlığının geçici bir koruma sağlaması ve başvuru hakkında bir gün karar verilme imkânını ortadan kaldırmadığı gerekçesi ile Türkiye'nin itirazını haklı bulmuştur. AİHM'nin konuya ilişkin kararları ve eleştirisi için bkz. YOLCU, Serkan, "Adil Yargılanma Hakkı Karşısında Yasama Dokunulmazlığını Yeniden Düşünmek: Atilla Kart Olayı Üzerine Bir Değerlendirme", **AÜHF**, Yıl 2011, Cilt 60, Sayı 2, s. 367-414.

¹⁰ ÖZBUDUN, 2002, s. 278-279.

Görüldüğü üzere yasama sorumsuzluğu, milletvekillerinin Meclis çalışmalarındaki oy, söz ve düşünce hürriyetlerini koruyarak Meclis çalışmaları dolayısıyla görevlerini korkusuzca ve tam bir serbesti içinde yerine getirebilmelerini sağlamayı amaçlamaktadır. Bu sayede milletvekilleri her türlü endişeden uzak bir şekilde, özgür iradeleri ile görüşlerini açıklayabilecekler ve oy kullanabileceklerdir.¹¹

Milletvekillerinin Meclis çalışmalarındaki söz hürriyetini korumaya yönelik bir bağımsızlık olan yasama sorumsuzluğu nitelik ve kapsam olarak yasama dokunulmazlığı kavramından farklıdır. Biz bu çalışmada Milletvekillerinin, yasama fonksiyonunun yerine getirilmesi dışında kalan ve cezai sorumluluklarını gerektiren fiilleri kapsamında bağımsızlığı ifade eden yasama dokunulmazlığı üzerinde duracağız.

Yasama dokunulmazlığı Anayasanın 83. maddesinin ikinci vd. fıkralarında şu şekilde düzenlenmiştir.

“Seçimden önce veya sonra bir suç işlediği ileri sürülen bir milletvekili, Meclisin kararı olmadıkça tutulamaz, sorguya çekilemez, tutuklanamaz ve yargılanamaz. Ağır cezayı gerektiren suçüstü hali ve seçimden önce soruşturmasına başlanılmış olmak kaydıyla Anayasanın 14 üncü maddesindeki durumlar bu hükmün dışındadır. Ancak, bu halde yetkili makam, durumu hemen ve doğrudan doğruya Türkiye Büyük Millet Meclisine bildirmek zorundadır.

Türkiye Büyük Millet Meclisi üyesi hakkında, seçiminden önce veya sonra verilmiş bir ceza hükmünün yerine getirilmesi, üyelik sıfatının sona ermesine bırakılır; üyelik süresince zamanaşımı işlemez.

Tekrar seçilen milletvekili hakkında soruşturma ve kovuşturma, Meclisin yeniden dokunulmazlığını kaldırmasına bağlıdır.

Türkiye Büyük Millet Meclisindeki siyasî parti gruplarınca, yasama dokunulmazlığı ile ilgili görüşme yapılamaz ve karar alınamaz.”

A- Yasama Dokunulmazlığının Kapsamı

Anayasa'nın 83. maddesinin ikinci fıkrasının, Meclis kararı olmadıkça “tutma”, “tutuklanma” gibi milletvekillerini hürriyeti kısıtlayıcı ceza muhakemesi işlemleri yanında “sorguya çekilememe” ve “yargılanamama” gibi işlemlerden de korumaya yönelik düzenleme

¹¹ ÖZBUDUN, 2005, s. 109.

içerdiği görülmektedir. Ancak milletvekilleri bu korumalardan isnat edilen fiilin, 83. maddenin ikinci fıkrasının ikinci cümlesinde belirtilen istisnalar kapsamında olmadığı durumlarda faydalanabileceklerdir.

Maddede hem “tutuklama” hem de “tutma” kavramları birlikte geçtiği için “tutma” ile kastedilen şeyin, tutuklama dışında, yakalama, gözaltına alma dâhil hürriyeti kısıtlayıcı her türlü tedbir olarak anlaşılması gerekir¹². Aksi takdirde çok kısa sürelerle de olsa milletvekillerinin meclis çalışmalarına katılmalarının önüne engel çıkarılmış olur ki, böyle bir durum dahi mecliste yapılacak bir oylamanın kaderini değiştirebilir¹³.

Anayasa'nın yürürlüğe girdiği tarih itibariyle, CMUK'da, sorgu¹⁴ ve ifade alma¹⁵ arasında bir fark olmadığı gözetilerek, maddede geçen “sorgu” kelimesinin, ifade almayı da içerecek şekilde geniş anlaşılması gerektiği, aksi takdirde hazırlık soruşturması sırasında sanık için bir teminat olarak devreye giren Sulh Ceza Hâkiminin, milletvekilini sorguya çekemeyeceği buna karşılık savcı ve kolluğun ise milletvekilinin ifadesine başvurabileceği gibi çelişkili bir sonuç ortaya çıkacağı belirtilmektedir¹⁶. Oysa milletvekillerinin ifade vermek üzere davet edilmelerinin yasama dokunulmazlığının amacı yönünden bir sakıncası yoktur. Milletvekilleri pekâlâ ifade vermek üzere çağrılabilir ama çağrıya uymayan milletvekili zorla getirilemez. Nitekim milletvekilinin ifadesine başvurmak üzere zorla getirilmesi tutma yasağı kapsamı içinde değerlendirilmelidir¹⁷.

Anayasaya göre, dava açılması dokunulmazlık kapsamında değildir. Bu nedenle hakkında suç isnat edilen milletvekili hakkında hazırlık soruşturması yapılması ve ceza davası açılması mümkündür. Dokunulmazlık konusunda asıl amaç milletvekilinin yasama

¹² FEYZİOĞLU, Metin, “Yasama Dokunulmazlığı Üzerine Düşünceler”, **Çetin Özek Armağanı**, Galatasaray Üniversitesi Yayınları: 32, İstanbul, 2004, s. 399; V, s. 139; AKTAŞ, Kadir, **Yasama Dokunulmazlığı**, Adalet Yayınevi, Ankara -2009, s. 55; GÜLFİDAN, O. Serkan, **Yasama Dokunulmazlığı –Müessesenin Amacı Karşısında 1982 Anayasası'nda Yasama Dokunulmazlığının Kapsamı ve İstisnaları**, XII Levha Yayınları, İstanbul 2011, s. 46.

¹³ Nitekim *Gözler*, böyle bir ihtimale, hükümet aleyhine yapılan bir güvensizlik oylamasında, birkaç muhalefet partisi milletvekilinin tutma veya tutuklama nedeniyle meclise gelememesi nedeniyle düşmesi gereken hükümetin görevde kalabilmesini örnek göstermektedir. *Gözler*, “Yasama Dokunulmazlığı, Bir Karşılaştırmalı Anayasa Hukuku İncelemesi”, **Ankara Üniversitesi Siyasal Bilgiler Fakültesi Dergisi**, Cilt 56, No 3, Temmuz-Eylül 2001, s. 74.

¹⁴ 5271 sayılı Ceza Muhakemesi Kanunu'nun 2. maddesine göre, “Sorgu: Şüpheli veya sanığın hâkim veya mahkeme tarafından soruşturma veya kovuşturma konusu suçla ilgili olarak dinlenmesini” ifade eder.

¹⁵ 5271 sayılı Ceza Muhakemesi Kanunu'nun 2. maddesine göre, “İfade alma: Şüphelinin kolluk görevlileri veya Cumhuriyet savcısı tarafından soruşturma konusu suçla ilgili olarak dinlenmesini” ifade eder.

¹⁶ FEYZİOĞLU, s.399-400.

¹⁷ TEZİÇ; s. 401; TANÖR/YÜZBAŞIOĞLU, s. 232; AKTAŞ, s. 57-59; GÜLFİDAN, s. 51.

çalışmalarından alıkonulmaması olduğu için bu durumda yadırganacak bir yön de yoktur¹⁸. Ancak yargılama 83. madde kapsamında bir engel olduğu için mahkemenin iddianameyi kabul ettikten sonra durma kararı vermesi¹⁹ ve milletvekilinin dokunulmazlığının kaldırılmasına ilişkin TBMM kararı ya da milletvekilliği sıfatının sona ermesi beklenmelidir.

Anayasanın 83. maddenin üçüncü fıkrası ise, milletvekilleri hakkında seçimden önce veya sonra verilmiş bir ceza hükmünün yerine getirilmesinin üyelik sıfatının sona ermesine bırakılacağını ifade etmektedir. Bu fıkra da belirtilen ceza hükmü kuşkusuz Anayasanın 76. maddesinde belirtilen milletvekili seçilme yeterliliğine engel olmayacak bir mahkûmiyettir.

Dolayısıyla bir suçtan dolayı cezası infaz edilmekte iken kişinin milletvekili seçilmesi durumunda, cezanın infazı ertelenecektir. Aynı şekilde, milletvekili seçildikten sonra dokunulmazlığın kaldırılması durumunda yargılama sonucunda alınan, milletvekili seçilme yeterliliğine engel teşkil etmeyen, bir mahkûmiyetin de infazı milletvekilliğinin sona ermesine bırakılacaktır. Buna karşılık milletvekili seçildikten sonra dokunulmazlığın kaldırılması yoluyla veya isnat edilen suçun Anayasanın 83. maddesinin ikinci fıkrasında belirtilen istisna kapsamında olması nedeniyle devam eden yargılama sonucunda, milletvekili hakkında verilen bir ceza mahkûmiyetine ilişkin kesin hükmün Meclis Genel Kurulu'na bildirilmesi milletvekilliğini sona ereceğinden infaz için bir engel kalmayacaktır.

B- Yasama Dokunulmazlığının İstisnaları

Anayasanın 83. maddesinin ikinci fıkrasına göre, bütün suçlar dokunulmazlık kapsamında değildir. Maddeye göre, “*Ağır cezayı gerektiren suçüstü hali ve seçimden önce soruşturmasına başlanılmış olmak kaydıyla Anayasanın 14 üncü maddesindeki durumlar bu hükmün dışındadır*”.

Maddede geçen “ağır cezayı gerektiren” ibaresi 5237 sayılı TCK sisteminde belirsizlik doğurmaktadır. Çünkü 5237 sayılı Kanunda verilebilecek hürriyeti bağlayıcı ceza sadece “*hapis*” cezasıdır. Bu durumda ağır cezayı gerektirir fiillerin 5235 sayılı Kanunun 12. maddesinde²⁰ belirtilen Ağır Ceza Mahkemelerinin görev alanına giren suçlar olarak

¹⁸ FEYZİOĞLU, s. 31.

¹⁹ KUNTER/YENİSEY/NUHOĞLU, s. 103.

²⁰ 5235 sayılı Kanun madde 12'ye göre,

“*Kanunların ayrıca görevli kıldığı hâller saklı kalmak üzere, Türk Ceza Kanununda yer alan yağma (m. 148), irtikâp (m. 250/1 ve 2), resmî belgede sahtecilik (m. 204/2), nitelikli dolandırıcılık (m. 158), hileli iflâs (m. 161) suçları, Türk Ceza Kanununun İkinci Kitap Dördüncü Kısımının Dört, Beş, Altı ve Yedinci Bölümünde tanımlanan suçlar (318, 319, 324, 325 ve 332 nci maddeler hariç) ve 12/4/1991 tarihli ve 3713 sayılı Terörle*

anlaşılması yerinde olacaktır²¹. Böylelikle Ağır Ceza Mahkemesinin görev alanına giren bir suçtan suçüstü²² yakalanan bir milletvekili hakkında dokunulmazlık kuralları işlemeyecektir.

Maddede geçen bir diğer istisna, “*seçimden önce soruşturmasına başlanılmış olmak kaydıyla Anayasanın 14 üncü maddesindeki*²³ durumlar”dır. Ancak Anayasanın 14. maddesi bir suç tipini düzenlemediği gibi hangi suç tiplerinin bu maddeyi ihlal ettiğine dair bir suç kategorisi de içermemektedir²⁴. Dolayısıyla Anayasanın 14. maddesindeki durumlar ibaresi suç ve cezaların kanuniliği ve kıyas yasağı ilkeleri açısından sorunlu²⁵ ve milletvekilleri lehine olan güvenceyi zayıflatan bir durumdur²⁶. Dokunulmazlığın amacı milletvekillerini asılsız suç isnatlarına karşı korumak ve meclis çalışmalarına katılmaları önüne engel çıkarılmamasıdır. Ağır cezayı gerektiren suçüstü halinin dokunulmazlık kapsamında bırakılmasının nedeni bu durumda isnadın ciddiyeti hakkında kuvvetli bir karinenin varlığıdır. Buna karşın Anayasanın 14. maddesinde belirtilen faaliyetlere ilişkin suçların dokunulmazlık kapsamı dışında bırakılması dokunulmazlık müessesesinin amacı ile bağdaşmamaktadır. Nitekim isnat edilen suçun ağırlığı, mutlaka isnadın ciddiyetini gerektirmez²⁷.

III- ANAYASANIN 83. MADDESİNE İLİŞKİN DEĞİŞİKLİK ÖNERİLERİ

Türkiye’de yasama dokunulmazlığının kapsamının daraltılması, hatta dokunulmazlığın tümünden kaldırılarak sadece yasama sorumsuzluğuyla yetinilmesi yönünde tartışmaların süregeldiği bir gerçektir. Söz konusu tartışmalar zaman zaman Anayasa değişikliği tekliflerine

Mücadele Kanununun kapsamına giren suçlar dolayısıyla açılan davalar ile ağırlaştırılmış müebbet hapis, müebbet hapis ve on yıldan fazla hapis cezalarını gerektiren suçlarla ilgili dava ve işlere bakmakla ağır ceza mahkemeleri görevlidir.”

²¹ Bu konuda bkz. ABDULHAKİMOĞULLARI, Erdal, **Bir Yasama Bağımsızlığı Türü Olarak Türkiye’de Yasama Dokunulmazlığı**, Gazi Kitabevi, Ankara-2008, s. 96; V, s. 152; CENTEL, Nur/ZAFER, Hamide; **Ceza Muhakemesi Hukuku**, Beta Yayınları, İstanbul- 2010, s. 68.

²² 5271 sayılı CMK’nın 2. maddesi j bendine göre,

“Suçüstü: 1. İşlenmekte olan suç, 2. Henüz işlenmiş olan fiil ile fiilin işlenmesinden hemen sonra kolluk, suçtan zarar gören veya başkaları tarafından takip edilerek yakalanan kişinin işlediği suç, 3. Fiilin pek az önce işlendiğini gösteren eşya veya delille yakalanan kimsenin işlediği suç” ifade eder.

²³ Anayasanın 14’üncü maddesi’ne göre,

“Anayasada yer alan hak ve hürriyetlerden hiçbiri, Devletin ülkesi ve milletiyle bölünmez bütünlüğünü bozmayı ve insan haklarına dayanan demokratik ve lâik Cumhuriyeti ortadan kaldırmayı amaçlayan faaliyetler biçiminde kullanılamaz.

Anayasa hükümlerinden hiçbiri, Devlete veya kişilere, Anayasayla tanınan temel hak ve hürriyetlerin yok edilmesini veya Anayasada belirtilenden daha geniş şekilde sınırlandırılmasını amaçlayan bir faaliyette bulunmayı mümkün kılacak şekilde yorumlanamaz”.

²⁴ GÖZLER, **Türk Anayasa Hukuku**, Ekin Kitabevi Yayınları, Bursa- 2000, s. 326.

²⁵ Bu konuda tartışmalar için bkz. GÜLFİDAN, s. 93-106.

²⁶ ERDOĞAN, Mustafa, **Anayasa Hukuku**, Gözden Geçirilmiş 7. Bası, Orion Kitabevi, Ankara-2011, s. 240.

²⁷ ÖZBUDUN, 2002, s. 279.

de dönüşmüş, ancak bu konuda henüz bir değişiklik gerçekleşmemiştir. Biz çalışmanın bu bölümünde yasama dokunulmazlığı konusunda dile getirilen anayasa değişikliği tekliflerini ana hatları ile incelemeye çalışacağız.

A- Yasama Dokunulmazlığı Kurumunun Kaldırılması

Yasama dokunulmazlığına ilişkin mevcut Anayasal düzenleme konusunda en radikal değişiklik önerisi, bu kurumun tümden kaldırılarak yasama bağımsızlığı olarak sadece, kürsü dokunulmazlığı olarak da ifade edilen, yasama sorumsuzluğu ile yetinilmesi şeklindedir. Bu öneri dokunulmazlık kurumunun milletvekillerine suç işlemek için bir zırh²⁸ görevi gördüğü ve istismar edildiği düşüncesinin bir uzantısıdır. Böyle bir zırh olmadığına suç işlediği iddia edilen milletvekilleri hakkında normal vatandaşlar gibi işlem yapılacağından hem eşitlik ilkesi hem de yasama organının itibarı zedelenmeyecektir.

Bu öneri dokunulmazlık üzerindeki tartışmaları sona erdirmeyi amaçlamasına rağmen bizce daha büyük sorunları beraberinde getirecektir. Yukarıda da ifade edildiği gibi yasama dokunulmazlığı milletvekillerine şahsi ayrıcalık tanımak amacıyla değil, iktidar sahipleri tarafında tahrik edilebilecek keyfi ve asılsız suç isnatları nedeniyle görevlerini tam ve bağımsız olarak yapmalarının engellememesi amacıyla getirilmiş bir kurumdur.

Yasama dokunulmazlığının kaldırılması ve yasama bağımsızlığı olarak sadece yasama sorumsuzluğu ile yetinilmesi durumunda milletvekilleri, iktidar sahiplerince tahrik edilebilecek asılsız ve zamansız suç isnatlarına karşı korumasız hale gelecektir. Bu durumda böyle bir mahsurun önüne geçmek için TBMM'nin milletvekilleri hakkındaki suç isnatlarından derhal haberdar edilmesi ve bu iddia hakkında TBMM'ne ceza muhakemesi işlemlerinin milletvekili sıfatının sona ermesine kadar ertelenmesi yönünde karar alabilmesi yetkisi verilmesi önerilebilir. Ancak TBMM'ne verilecek böyle bir yetkinin meclis çoğunluğuna sahip bir iktidar karşısında gerekli korumayı sağlayacak nitelikte olmayacağı açıktır.

Bu nedenle yasama dokunulmazlığı kurumu TBMM'nin bir bütün halinde düzenli bir şekilde çalışmasına yönelik bir koruma olarak Anayasal sistem içerisinde kalmalıdır. Buna

²⁸ *Sevinç*'e göre milletvekilleri için "zırh" olarak nitelendirilen bu koruma milletvekillerinin yasama çalışmasını sağlayacak ölçüde kalınlıkta ise burada kamu yararından bahsedilebilir. Buna karşılık eğer dokunulmazlık zırhı, milletvekilinin bu zırh arkasına saklanarak yargılamadan kaçmasına izin veriyorsa, eşitlik ilkesinin ihlalden söz edilebilir. SEVİNÇ, Murat, "22. Yasama Dönemi'nin (2002–2007) Ardından Yasama Bağımsızlıkları Konusu", *AÜSBFD*, Cilt 62, Sayı 3, s. 320-321.

karşılık kurumun getiriliş amacına yönelik olarak kapsamının daraltılması daha yerinde bir tercih olacaktır.

B- Dokunulmazlık Kapsamı Dışındaki Suçların Genişletilmesi

Bu öneri yasama dokunulmazlığının istisnalarını genişletmeyi amaçlamaktadır. Mevcut Anayasal düzenlemede yasama dokunulmazlığının istisnası olarak “Ağır cezayı gerektiren suçüstü hali” ve “seçimden önce soruşturulmasına başlanılmış olmak kaydıyla Anayasanın 14. maddesindeki durumlar” düzenlenmiştir. Söz konusu öneride bu istisnalar genişletilmekte ve zimmet, ihtilas, irtikap, rüşvet, hırsızlık, dolandırıcılık, sahtecilik, inancı kötüye kullanma, dolanlı iflas gibi yüz kızartıcı suçlarla, kaçakçılık, resmi ihale ve alım satımlara fesat karıştırma suçlarının da dokunulmazlık kapsamı dışında tutulması önerilmektedir.

Milletvekili seçilme yeterliğine engel teşkil eden bu suçların yasama dokunulmazlığı kapsamı dışına çıkarılmasını öngören bu öneri 1997 yılında bir Anayasa değişikliği teklifi olarak TBMM gündemine getirilmiş ancak Genel Kurul oylamalarında yeteri sayıda milletvekili tarafından desteklenmediği için reddedilmiştir²⁹. Söz konusu değişiklik teklifinde dokunulmazlık kapsamı dışına çıkarılan suçlar hakkında milletvekillerinin sorguya çekilmesi ve yargılanması için dokunulmazlığın kaldırılması kararına gerek olmayacağı ancak bu gibi hallerde dahi milletvekilinin tutulması veya tutuklanması için Meclis kararının gerekeceği öngörülmüştü.

Milletvekili seçilme yeterliliğine engel teşkil eden suçlarda milletvekillerinin tutulması veya tutuklanması için Meclis kararının aranması dokunulmazlık kurumunun amacına yönelik bir uygulama olarak değerlendirilebilir. Ancak değişiklik teklifinde önerilen suç tipleri dışında kalan suç isnatlarının kovuşturulabilmesi için yine dokunulmazlığın kaldırılması sürecinin işletilmesi gerekecektir.

C- Yasama Dokunulmazlığının Kaldırılma Sürecinin Hızlandırılması

Milletvekillerinin dokunulmazlığının kaldırılması istemi savcılıklar veya mahkemeler tarafından Adalet Bakanlığına ulaştırılmakta, Bakanlık ise durumu gerekçeli bir tezkere ile TBMM Başkanlığına bildirmektedir. Başkanlığa bildirilen tezkereler TBMM İçtüzüğü gereği Anayasa ve Adalet Komisyonu üyelerinden kurulu Karma Komisyona havale edilmektedir.

²⁹ Değişiklik teklifi hakkında detaylı bilgi için bkz. AKTAŞ, Kadir, “Yasama Dokunulmazlığı Kurumunun Türkiye’deki Gelişimi”, **Yasama Dergisi**, Yıl 2006, S. 3, s. 106 vd.

Karma Komisyon milletvekili hakkında dokunulmazlığın kaldırılması veya kovuşturmanın milletvekilliğinin sona ermesine kadar ertelenmesine karar verebilir.

Ancak uygulamada dokunulmazlığın kaldırılması talepleri Karma Komisyonunda bekletilmekte ve TBMM gündemine getirilmemektedir³⁰. Bu nedenle dokunulmazlığın kaldırılması sürecinin kısaltılması ve işler hale getirilmesi için bu sürecin bir takvime bağlanması önerilebilir. Nitekim 2001 Anayasa değişikliği sürecinde 83. maddeye ilişkin olarak bu öneri “*Dokunulmazlıkla ilgili işler, TBMM’ye ulaşma tarihinden itibaren en geç üç ay içinde sonuçlandırılır*” şeklinde somutlaştırılmıştı. Ancak bu değişiklik önerisi de Genel Kurulda yeterli çoğunluğu sağlayamadığı için gerçekleşmemiştir³¹.

Anayasanın 83. maddesine yasama dokunulmazlığının kaldırılmasına ilişkin sürecin hızlandırılmasına yönelik benzer bir hüküm eklendiğinde, TBMM önünde bekleyen dosyaların Komisyon ve Genel Kurulda görüşülmesi ve karara bağlanması konusunda süreç işlerlik kazandırılması sağlanabilir. Ancak TBMM Genel Kurulunun, dokunulmazlığın kaldırılması istemlerini siyasi değerlendirmeden uzak bir biçimde ele alacağına bir garantisi yoktur. TBMM Genel Kurulu pekâlâ muhalefet milletvekillerine ait dokunulmazlığın kaldırılması istemleri hakkında olumlu karar alırken iktidara mensup milletvekilleri hakkındaki istemleri milletvekili sıfatının sona ermesine bırakabilir.

D- Milletvekilleri Hakkında Sadece Kişi Hürriyetini Sınırlayıcı Tedbirlere Karşı Koruma Sağlanması

Yasama dokunulmazlığının amacı, milletvekillerinin meclis çalışmalarına fiziki olarak katılmalarının önüne engel çıkarılmaması olduğu için mevcut düzenlemede küçük bir değişiklik yapılarak istenilen amaca ulaşılabilir. Bizce de amaca uygun bir düzenleme olarak değerlendirilebilecek bu öneriyi savunanlar, Anayasanın 83. maddesinin ikinci ve üçüncü fıkralarında yer alan “tutulamama”, “tutuklanamama” ve “hapsedilememe” korumaları muhafaza edilerek, “sorguya çekilememe” ve “yargılanamama” korumalarının madde metninden çıkarılmasını önermektedirler³². Ancak bu öneriyi “tutulma” kavramı açısından güncellemek yerinde olacaktır. Nitekim CMK 90. ve devamı maddelerinde “tutulma”

³⁰ *Gözler’e göre*; TBMM’nin dokunulmazlığın kaldırılması taleplerini görüşmeyerek Komisyonunda bekletmesi ve bu şekilde suç işlediği iddia edilen milletvekillerinin dokunulmazlığının kaldırılmaması, Türkiye’de yaşanan dokunulmazlık tartışmalarının temel problemidir. Bkz. GÖZLER, 2011, s. 207.

³¹ Detaylı bilgi için bkz. AKTAŞ, s. 109 vd.

³² TEZİÇ, s. 404; TANÖR/YÜZBAŞIOĞLU, s. 233; SEVİNÇ, **Türkiye’de Milletvekillerinin Dokunulmazlıkları**, Kırılgaç Yayınları, Ankara - 2004, s. 270; GÜLFİDAN, s. 129.

kavramının karşılığı olarak “yakalama” ve “gözetim” tedbirleri düzenlenmektedir. Bu nedenle “tutma” kavramı yerine bu konudaki tartışmaları sona erdirmeye yönelik olarak “hürriyeti kısıtlayıcı tedbirler” kavramına yer verilmesi yerinde olacaktır³³.

Böyle bir düzenlemenin hayata geçmesi durumunda, hem milletvekilleri hakkında ceza muhakemesi işlemleri gerçekleştirilebilir hem de milletvekilleri hakkında hürriyeti kısıtlayıcı tedbirler uygulanamayacağından milletvekillerinin meclis çalışmalarına katılımlarının önüne engel çıkarılmamış olur.

Böylelikle hakkında suç isnat edilen milletvekilinin ifadesi alınabilecek, sorgulanabilecek ve milletvekili hakkında yargılama yapılabilecektir. Bu uygulamalar milletvekillerinin yasama faaliyetlerini engelleyecek nitelikte değildir. Buna karşın milletvekili sorgulama veya yargılama için de olsa, Meclis kararı olmadıkça, zorla getirilmemeli ve tutuklanmamalıdır³⁴.

Ceza muhakemesi sürecinde suç işlediği iddia edilen milletvekili hakkında yakalama, gözetim alma ve tutuklanma gibi hürriyeti kısıtlayıcı tedbirler uygulamak gerekebilir. Bu durumda milletvekilinin dokunulmazlığının kaldırılması süreci devreye girecektir. Dokunulmazlık kaldırıldıktan sonra ilgili milletvekili hakkında bu tedbirler uygulanabilecektir.

E- Güncel Bir Öneri: Anayasaya Geçici Madde Eklenerek Bütün Dokunulmazlığın Kaldırılması İstemlerinin Karşlanması

Türkiye’de Milletvekili dokunulmazlıkların kaldırılması yönünde Anayasa değişikliği yapılması seçim zamanlarında çok sık duyulan vaatlerden biri olmuştur. Nitekim siyasi partiler, 7 Haziran 2015 ve 1 Kasım 2015 seçimleri öncesi yayınlamış oldukları seçim beyannamelerinde bu konuya yer vermişlerdi. AKP’nin seçim beyannamelerinde bu konuda açık bir vaat bulunmazken, CHP, MHP ve HDP’nin seçim beyannamelerinde dokunulmazlık konusu yerini almıştı. Her üç parti de dokunulmazlıkların sadece kürsü dokunulmazlığı olarak ele alınması yönünde düzenleme vaat etmişlerdi.

7 Haziran 2015 seçimleri sonrası terör olaylarının artması ve HDP’li bazı milletvekillerinin eylem ve söylemleri ile yeniden alevlenen dokunulmazlık tartışmaları konusunda somut adım seçim beyannamelerinde bu konuya yer vermeyen AKP’den geldi.

³³ Aynı yönde bkz. SEVİNÇ, 2004, s. 270; GÜLFİDAN, s. 129.

³⁴ TEZİÇ, s. 401; TANÖR/YÜZBAŞIOĞLU, s. 232; FEYZİOĞLU, s. 403.

Başbakan Ahmet Davutoğlu, 18 Mart günü yaptığı açıklamada dokunulmazlık dosyalarını tek tek ele almak yerine Anayasaya konulacak geçici bir madde ile TBMM'ye ulaşmış dosyalar için dokunulmazlıkların tümünü kaldırmayı önerdi. Söz konusu değişiklik teklifi 12 Nisan 2016 günü 316 AKP'li milletvekilinin imzası ile Meclis Başkanlığına sunuldu³⁵. Anayasaya geçici bir madde eklenmesine yönelik değişik teklifine göre:

“GEÇİCİ MADDE 20 - Bu maddenin yürürlüğe girdiği tarihte; soruşturmaya veya soruşturma ya da kovuşturma izni vermeye yetkili mercilerden, Cumhuriyet Başsavcılıklarından ve Mahkemelerden, Adalet Bakanlığına, Başbakanlığa, Türkiye Büyük Millet Meclisi Başkanlığına veya Anayasa ve Adalet Komisyonu Üyelerinden Kurulu Karma Komisyon Başkanlığına intikal etmiş yasama dokunulmazlığının kaldırılmasına ilişkin dosyaları bulunan milletvekilleri hakkında, bu dosyalar bakımından, Anayasanın 83 üncü maddesinin ikinci fıkrasının birinci cümlesi hükmü uygulanmaz.

Bu maddenin yürürlüğe girdiği tarihten itibaren onbeş gün içinde; Anayasa ve Adalet Komisyonu Üyelerinden Kurulu Karma Komisyon Başkanlığında, Türkiye Büyük Millet Meclisi Başkanlığında, Başbakanlıkta ve Adalet Bakanlığında bulunan yasama dokunulmazlığının kaldırılmasına ilişkin dosyalar, gereğinin yapılması amacıyla, yetkili merciine iade edilir.”

Anayasa değişikliği teklifinin gerekçesinde; Anayasa ve Adalet Komisyonları Üyelerinden Kurulu Karma Komisyon ve Genel Kurul gündemine giren, yasama dokunulmazlığın kaldırılmasına / ertelenmesine ilişkin olarak gerek Karma Komisyonunda ve gerekse Karma Komisyonun raporunun Genel Kurulda görüşülmesi sırasında uzun bir süreç bulunduğu ve Bu nedenle İktüzük'te öngörülen usul uygulanmaksızın ve herhangi bir ayırım yapılmaksızın bütün milletvekillerine ait yasama dokunulmazlıklarının kaldırılmasının amaçlandığı belirtilmektedir.

Yukarıda da ifade ettiğimiz gibi, Milletvekili dokunulmazlıkları üzerindeki tartışmalara, dokunulmazlık kurumunun amacına uygun bir düzenleme ile kalıcı bir çözüm bulmak yerine, yürürlüğe girmesi durumunda meclis bütünlüğü açısından zararlı sonuçlar doğurabilecek, geçici bir düzenlemenin hayata geçirilmesinin yerinde olmadığı kanaatindeyiz.

³⁵ Değişiklik teklifi için bkz. Yasama dönemi ve yılı: 26/1, Esas No:2/1028, Başkanlığa Geliş tarihi: 12.04.2016, <https://www.tbmm.gov.tr>. Erişim tarihi: 03.05.2016.

Öncelikle siyasi gündemden hiç düşmeyen milletvekili dokunulmazlığı konusunun geçici bir düzenleme ile bir defaya mahsus çözülmeye çalışılması yerinde değildir. Bu konunun çözümüne ilişkin Anayasayı değiştirmek yönünde bir irade ortaya konacaksa, bu değişikliğin dokunulmazlık konusundaki tartışmalara son verecek bir düzenleme şeklinde olması daha yerinde olurdu.

İkinci ve daha önemlisi, söz konusu değişiklik gerçekleştiği takdirde, TBMM’de bulunan milletvekillerine ait 500’ün üzerinde dosya hakkında dokunulmazlık kalkacaktır. Dolayısıyla dokunulmazlığı kaldırılan milletvekilleri hakkında soruşturma ve kovuşturma süreci işleyecektir. Milletvekilleri hakkında kovuşturma sürecinin işlemesi olumlu bir gelişme olarak görülebilir. Ancak milletvekilleri hakkında yakalama, gözaltına alma ve özellikle tutuklama kararlarının verilebilecek olması Meclisin bütünlüğünü etkileyecek bir sonuç doğurabilecektir. Dokunulmazlığı kaldırılan milletvekilleri hakkında mahkemelerce verilebilecek tutuklama kararları dolayısı ile, ilgili milletvekilleri TBMM’deki yasama faaliyetine katılamayacaklarından yasama faaliyeti de bu durumdan olumsuz yönde etkilenecektir.

Dokunulmazlık kurumunun düzenlenmesinde iki önemli amaç dengelenmelidir. Birincisi milletvekillerine sağlanan bağımsızlık, onlar hakkında arkasına saklanılan bir zırh görevi görmemelidir. Milletvekilleri de sade vatandaşlar gibi haklarında isnat edilen suçlar dolayısıyla yargılanabilmelidir. İkinci olarak Millet adına yasama faaliyetin yürüten milletvekilleri asılsız ve zamansız suç isnatları ile yasama faaliyetlerine katılmaktan alıkonulmamalıdır.

SONUÇ

Yasama dokunulmazlığı konusunda yapılan tartışmaları, dokunulmazlık kurumunun amacı çerçevesinde değerlendirmek en isabetli yoldur. Bu nedenle dokunulmazlık konusundaki Anayasa değişikliği önerilerinin de bu açıdan ele alınması ve amaca uygun bir çözüm yolunun bulunması gerekir.

Dokunulmazlık kurumunun amacı milletvekillerinin fiziki olarak yasama faaliyetlerine katılımlarının garanti altına alınması olduğuna göre, dokunulmazlığın kapsamının da bu amaca uygun şekilde düzenlenmesi daha uygun olacaktır. Bu çerçevede yasama dokunulmazlığının yakalanamama, gözaltına alınamama ve tutuklanamama gibi, milletvekillerinin fiziki hareket hürriyetlerini muhafaza etmeye yönelik korumalarla sınırlandırılması ve bunun dışındaki sorguya çekme, ifade alma ve yargılama gibi ceza muhakemesi işlemlerin dokunulmazlık kapsamı dışına çıkarılması gerekir.

Bu bağlamda Anayasanın 83. maddesi şu şekilde düzenlenebilir.

“Seçimden önce veya sonra bir suç işlediği ileri sürülen bir milletvekili hakkında, Meclisin kararı olmadıkça hürriyeti kısıtlayıcı tedbirler uygulanamaz.

Türkiye Büyük Millet Meclisi üyesi hakkında, seçiminden önce veya sonra verilmiş bir ceza hükmünün yerine getirilmesi, üyelik sıfatının sona ermesine bırakılır; üyelik süresince dava ve ceza zamanaşımı işlemez.

Türkiye Büyük Millet Meclisindeki siyasi parti gruplarınınca, yasama dokunulmazlığı ile ilgili görüşme yapılamaz ve karar alınamaz.”

Yasama dokunulmazlığının bu şekilde düzenlenmesi, mevcut düzenlemede dokunulmazlığın istisnası olarak yer alan “ağır cezayı gerektiren suçüstü” ve “Anayasanın 14’üncü maddesindeki durumlar” kavramları üzerindeki tartışmalara da son verecektir.

Yasama dokunulmazlığının önerimiz doğrultusunda düzenlenmesi durumunda, hem milletvekilleri yasama faaliyetlerine özgür bir şekilde katılabilecek hem de haklarındaki suç isnatlarına ilişkin gerekli soruşturma ve kovuşturma işlemleri yapılarak bu iddialar açıklığa kavuşturulmuş olacaktır. Yapılan yargılama neticesinde milletvekili, beraat ederse üzerine atılı suç dolayısıyla aklanmış ve milletvekilliği süresince üzerindeki şaibeyi taşımak zorunda kalmamış olacaktır.

Milletvekili kendisine isnat edilen suçtan mahkûm edilirse, bu konudaki kesin hüküm milletvekili seçilmeye engel teşkil etmiyorsa cezanın infazı milletvekilliğinin sona ermesine bırakılacak buna karşın mahkûmiyet hükmü milletvekili seçilmeye engel bir suçtan ise, kesin hükmün TBMM Genel Kurulunda okunması ile ilgilinin milletvekilliği sona erecektir.

Suç işledikleri iddia edilen milletvekilleri hakkında yargılama sürecinin engellenmeden sürdürülmesi hem vatandaşlar nezdinde eşitlik ilkesinin anlam kazanmasına hem de TBMM'nin itibarının korunmasına yardımcı olacaktır.

KAYNAKÇA

ABDULHAKİMOĞULLARI, Erdal: **Bir Yasama Bağışıklığı Türü Olarak Türkiye’de Yasama Dokunulmazlığı**, Gazi Kitabevi, Ankara-2008.

AKTAŞ, Kadir: **Yasama Dokunulmazlığı**, Adalet Yayınevi, Ankara 2009.

: “*Yasama Dokunulmazlığı Kurumunun Türkiye’deki Gelişimi*”, **Yasama Dergisi**, Yıl 2006, S. 3, s. 85-114.

CENTEL, Nur/ZAFER, Hamide: **Ceza Muhakemesi Hukuku**, Beta Yayınları, İstanbul, 2010.

DÖNMEZER, Sulhi / ERMAN, Sahir: **Nazarî ve Tatbikî Ceza Hukuku, Genel Kısım**, Cilt I, 13. Tıpkı Bası, Beta Yayınları, İstanbul-1999.

ERDOĞAN, Mustafa: **Anayasa Hukuku**, Gözden Geçirilmiş 7. Bası, Orion Kitabevi, Ankara-2011.

FEYZİOĞLU, Metin: “*Yasama Dokunulmazlığı Üzerine Düşünceler*”, **Çetin Özek Armağanı**, Galatasaray Üniversitesi Yayınları: 32, İstanbul-2004, s. 397-425.

GÖZLER, Kemal: **Türk Anayasa Hukuku Dersleri**, Ekin yayınevi, 11. Baskı, Bursa-2011.

: “*Yasama Dokunulmazlığı, Bir Karşılaştırmalı Anayasa Hukuku İncelemesi*”, **Ankara Üniversitesi Siyasal Bilgiler Fakültesi Dergisi**, Cilt 56, No 3, Temmuz-Eylül 2001, s.71-101.

: **Türk Anayasa Hukuku**, Ekin Kitabevi Yayınları, Bursa-2000.

GÜLFİDAN, O. Serkan: **Yasama Dokunulmazlığı –Müessesenin Amacı Karşısında 1982 Anayasası’nda Yasama Dokunulmazlığının Kapsamı ve İstisnaları**, XII Levha Yayınları, İstanbul-2011.

KUNTER, Nurullah/YENİSEY, Feridun/NUHOĞLU, Ayşe: **Muhakeme Hukuku Dalı Olarak Ceza Muhakemesi Hukuku**, Beta Basım Yayım Dağıtım, İstanbul-2009.

ÖZBUDUN, Ergun: **Türk Anayasa Hukuku**, 7. Baskı, Yetkin Yayınları, Ankara 2002.

: “*Yasama Sorumsuzluğu ve Yasama Dokunulmazlığı: Hukuki Mahiyetleri ve Farkları*”, **TBB Dergisi** Sayı 59, 2005, s. 109-115.

ÖZCAN, Hüseyin: **Yasama Bağışıklıkları**, Seçkin Yayınevi, Ankara-2006.

- SEVİNÇ, Murat: “22. Yasama Dönemi’nin (2002–2007) Ardından Yasama Bağımsızlıkları Konusu”, **AÜSBFD**, Cilt 62, Sayı 3, s. 319-347.
: **Türkiye’de Milletvekillerinin Dokunulmazlıkları**, Kırılancık Yayınları, Ankara-2004.
- TANÖR, Bülent/YÜZBAŞIOĞLU, Necmi: **1982 Anayasasına Göre Türk Anayasa Hukuku**, YKY Yayınları, İstanbul-2002.
- TEZİÇ, Erdoğan: **Anayasa Hukuku**, Gözden Geçirilmiş 13. Bası, Beta Yayınları, İstanbul- 2009.
- YOLCU, Serkan: “*Adil Yargılanma Hakkı Karşısında Yasama Dokunulmazlığını Yeniden Düşünmek: Atilla Kart Olayı Üzerine Bir Değerlendirme*”, **AÜHFD**, Yıl 2011, Cilt 60, Sayı 2, s. 367-414.